

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

У статті проаналізовано психолого-педагогічні умови, шляхи та засоби професійної ідентичності майбутніх педагогів. Розвиток професійної ідентичності студентів може здійснюватися під час навчально-виховного процесу шляхом активного засвоєння провідних професійних позицій у контексті особистісного зростання. Доцільним є використання активних методів і прийомів навчання, спрямованих на оптимізацію процесу підготовки майбутніх фахівців через активізацію самопізнання, їх професійного самовизначення, усвідомлення реальності життєвих планів.

Ключові слова: професійно-педагогічної ідентифікації, професійна ідентичність, самопізнання, самовизначення, професійна рефлексія, професійне мислення, готовність до професійної діяльності.

This paper analyzes the psychological and pedagogical conditions, ways and means of professional identity of future teachers. The development of professional identity of students can be carried out during the educational process through active assimilation of the leading professional positions in the context of personal growth. It makes sense to use active learning methods and techniques aimed at optimizing the process of preparing future professionals through activation of self-knowledge, their professional self-awareness of the reality of life plans.

Keywords: vocational teacher identity, professional identity, self-knowledge, self-reflection, professional, professional thinking, commitment to the profession.

Мета освіти сьогодні – це не просто формування професійних знань, умінь, і навичок, а передусім формування вміння їх творчого застосування й здатності самостійно поповнювати та здобувати знання. У цьому контексті важливо, щоб майбутній педагог, усвідомлював значущість майбутньої професії, був упевнений у майбутньому успіху в професійній діяльності, володів не лише необхідними професійними знаннями, а й відповідними світоглядними якостями.

Актуальність проблеми професійної ідентичності полягає в тому, що вона безпосередньо стосується таких важливих для сучасної людини проблем, як професійне зростання, моральність, духовність, самопізнання й самовдосконалення.

Слід зазначити, що наукові дослідження проблеми професійного становлення особистості, пов'язані передусім із питанням професійної придатності (К.М.Гуревич, К.К.Платонов), створенням концепцій професійного становлення особистості (Є.А.Климов, А.К.Маркова, Л.М.Мітіна, Е.Ф.Зеєр, Н.С.Глуханюк, Ю.П.Поваренков та ін.). Дослідженнями власне професійної ідентичності займаються сучасні вітчизняні науковці С.Д.Максименко, Н.В.Чепелева, В.В.Панок, Н.І.Пов'якель, Т.М.Буякас, Л.Б.Шнейдер.

Для професійної педагогічної діяльності важлива гармонія особистісної та професійної зрілості суб'єкта праці, яка може забезпечити не тільки ефективність і надійність результатів, а й розвиток особистості в діяльності, формування еталонної концепції «Я-професіонал», самоствердження, самореалізацію й повну адаптацію до соціального та професійного оточення.

Традиційна система педагогічної освіти, зорієнтована на підготовку вузьких спеціалістів-предметників, уже не спроможна задовольнити запити сучасної педагогічної практики. У нових соціально-педагогічних умовах потрібен педагог-професіонал. На відміну від педагога-спеціаліста, педагог-професіонал, по-перше, є суб'єктом педагогічної діяльності, а не тільки носієм сукупності наукових знань і способів їх передачі; по-друге, він орієнтований на розвиток особистісних здібностей, а не тільки на трансляцію знань, умінь і навичок; по-третє, він уміє практично застосовувати сучасні навчальні технології, створювати й стимулювати розвиваючі, проблемні ситуації, а не просто ставити й вирішувати дидактичні завдання. Отже, соціальна потреба в педагогах-професіоналах, необхідність розробки моделі нової педагогічної освіти і програм професіоналізації майбутніх фахівців стимулює й актуалізує дослідження, спрямовані на вивчення становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів.

Мета дослідження полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні шляхів та засобів професійно-педагогічної ідентичності майбутніх педагогів на етапі здобуття ними фахової освіти.

Виклад основного матеріалу. Важливою умовою, завдяки якій стає зрозумілою сутнісна логіка особистісного зростання майбутнього педагога, є саме розвиток його професійної самосвідомості, формування його професійної ідентичності. Високий рівень професійної ідентичності, професійної спрямованості забезпечують не тільки швидке та якісне професійне зростання особистості, а й соціалізації в цілому. Це виявляється в комплексному процесі засвоєння особистістю соціального досвіду суспільства, до якого вона належить, і в активному надбанні соціальних якостей та відносин, необхідних для ефективної професійної діяльності. Відтак для учителя сформованість професійної ідентичності є надзвичайно важливим чинником його успішного професійного зростання та професійного розвитку.

Проблема ідентичності посідає значне місце в наукових розробках як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Прагнучи досягнути феномен професійної ідентичності, сучасна психологічна наука передусім зосереджується на проблемі особистості професіонала. Соціокультурні трансформації, пов'язані з динамікою економічної, політичної та соціальної сфери сучасного суспільства, спричиняють і зміни уявлень особистості про себе та світ. Усе це сприяє підвищенню зацікавленості науковців у висвітленні процесу професійного самовизначення, акцентує увагу на питаннях сутності, особливостей, проявів формування професійної ідентичності майбутнього спеціаліста.

Професійну ідентичність у психології досліджували М.М.Абдуллаєва, Н.Волянчук, Г.В.Гарбузова, О.П.Єрмолаєва, Г.В.Ложкін, А.М.Лукіяничук, Л.М.Мітіна, Ю.П.Поваренков, Є.В.Чорний, А.А.Шатохін, Л.Б.Шнейдер та ін. Питаннями становлення професійної ідентичності студентів вузів займалися Г.В.Гарбузова, М.В.Кліщевська, Д.О.Леонтьєв, Ю.П.Поваренков, У.С.Родигіна, В.Ф.Сафін. Проблему професійної ідентичності в педагогічному процесі досліджували В.Г.Абдурашитов, Н.В.Антонова, З.В.Єрмакова, Ж.Зайнобіддінов, В.Л.Зликов, Н.В.Кузьміна, А.М.Лукіяничук, З.О.Оруджев, Ю.П.Поваренков, В.Ф.Сафін.

Загалом у дослідженні ідентичності простежуються два підходи: у межах першого ідентичність визначається як базисна характеристика особистості, як внутрішня тотожність і безперервність буття кожної людини. Сутність ідентичності розгортається в соціокультурному смислі (Р.Баумайстер, Е.Еріксон, Е.Фромм, В.Хесле, К.Хорні). У межах другого підходу ідентичність розкривається як ситуативна. Набуття ідентичності пов'язане із процесом самореалізації індивіда. Відтак ідентичність змінюється залежно від ситуації, тобто задається соціальним контекстом (Е.Гоффман, Дж.Мід, М.Серто).

Схему формування професійно-педагогічної ідентифікації можна поділити на чотири етапи: початковий – передвизначеність, наступний – дифузія, потім – мораторій і кінцевий етап, який характеризує повністю сформовану ідентифікацію, – досягнення ідентичності.

Становлення особистості фахівця починається з моменту вибору професії й завершується, коли людина припиняє активну трудову діяльність. Найінтенсивнішим періодом професіоналізації вважається період навчання у вузі, а відтак важливим завданням й особливо актуальним для університетської освіти є формування навчально-професійної діяльності, тобто вміння вчитися в умовах вищої школи.

У процесі професійного навчання трансформується структура свідомості студента, формується соціально-професійний аспект його «Я-концепції», професіоналізуються психічні процеси й стани. Крім цього, навчально-професійна діяльність найінтенсивніше впливає на особистісне зростання та професійне становлення студентів, оскільки саме в процесі навчально-професійної діяльності виникають такі новоутворення студентського віку, як професійна ідентичність, професійна рефлексія, професійне мислення та готовність до професійної діяльності [5, с.79]. Компоненти професійної ідентичності: ставлення до себе як до педагога-професіонала, ставлення до педагогічної професії, ставлення до професійної спільноти.

Професійну ідентичність студента У.С.Родигіна, визначає як результат цілеспрямованої активності суб'єкта в межах навчально-професійної діяльності, яка характеризується значущістю для студентів професії як засобу задоволення своїх потреб; це єдність уявлень про самого себе, емоційних переживань та усвідомленої активності, які пов'язані з отриманням професії, на основі яких з'являється почуття тотожності із самим собою як майбутнім фахівцем [7, с.40].

Психологічними особливостями професійної ідентичності студентів, на думку дослідниці, є: 1) її діяльнісний характер; 2) імовірнісний характер; 3) нерівномірний розвиток професійної ідентичності студентів; 4) індивідуальний характер цього розвитку; 5) професійну ідентичність студентів можливо розвивати за допомогою механізмів ідентифікації та рефлексії; 6) професійна ідентичність студентів може бути активізована за допомогою спеціальних розвиваючих завдань.

Професійна ідентичність майбутнього вчителя – це усвідомлення своєї належності до професії педагога, уявлення про свою відповідність певним вимогам професії (певні якості особистості, знання та вміння) і зіставлення своєї відповідності професійному образу. Професійна ідентичність педагога –

динамічна система, яка починає формуватись у процесі професійної підготовки (освіти) і має подальший розвиток у професійній діяльності.

Професійну ідентичність педагога Т.С.Березіна визначає як результат усвідомлення індивідом своєї тотожності з професійною діяльністю та спільнотою, знання меж своєї професійної компетенції та впевненості у своїй ефективності, відчуття себе як професіонала [1, с.25].

Розвиток професійної ідентичності майбутнього вчителя – це шлях отожднення власних індивідуальних властивостей з індивідуальними властивостями досвідченого вчителя, які викликають у студентів інтерес, захоплення, стають для нього близькими, зрозумілими й бажаними для майбутньої професійної діяльності [4, с.372].

Процес професійної ідентифікації, на думку Н.Жігінас [2], може відбуватися за такими напрямками: розвиток потреб та інтересів; формування домагань особистості в сенсі визначення того, ким та якою людиною себе бачить; відбувається все більш глибоке усвідомлення себе, своїх можливостей і потреб. На думку М.М.Павлюк [6], необхідною умовою розвитку професійної ідентичності вчителя є його особистість вчителя, особистісний і професійний потенціал, а також спеціальні знання та вміння, необхідні для педагогічної діяльності.

А.М.Лукиянчук до складових компонентів структури професійної ідентичності педагога відносить комунікативний, емоційно-вольовий та емпатійний. Ці компоненти, взаємодіючи, формують ядро професійної ідентичності – образ професійного «Я», зміст якого, крім названого вище, складає навчально-професійна діяльність, вивчення студентами передового педагогічного досвіду, академічні компетенції, що формують майбутні індивідуальні якості особистості [4, с.373].

У процесі професійного навчання та підготовки до педагогічної діяльності уявлення про професію й про себе як майбутнього педагога поповнюються й розширюються, результатом цього є становлення особистісного сенсу професійного навчання, яке відбувається в більшості студентів тільки на старших курсах. На ефективність цього процесу впливає активне і систематичне професійне самопізнання, спрямоване на формування адекватного уявлення про себе як суб'єкта майбутньої педагогічної діяльності. Таким чином, професійна ідентифікація є неодмінною психологічною умовою ефективності процесу професійного становлення майбутнього педагога.

Професійне самопізнання, якщо воно тісно вплетене в процес підготовки майбутнього педагога, сприяє виробленню в студентів ціннісно-смыслового ставлення до себе як майбутнього педагога – професіонала, формуванню професійної ідентичності, прийняттю педагогічної професії як сфери для самореалізації особистості, а себе як ефективного суб'єкта цієї діяльності; оформленню особистісного смислу професійного навчання у ВНЗ.

Незадоволення професійним вибором і негативне ставлення до професії педагога пов'язані найчастіше з недостатнім знанням сутнісних особливостей педагогічної професії, перш за все з нерозумінням її мотиваційного потенціалу, тобто можливостей щодо задоволення базових потреб особистості: у спілкуванні, пізнанні, соціальному визнанні, самоповазі, самореалізації й творчості.

Розвиток мотиваційного потенціалу майбутнього педагога – важлива умова процесу професійної ідентифікації майбутнього педагога.

Стале позитивне ставлення особистості студента до себе як суб'єкта майбутньої педагогічної діяльності є критерієм завершеності процесу його професійного самовизначення, а також показником того, що професійне навчання має для нього особистісний зміст [5].

Майбутній учитель набуває своєї професійної ідентичності, збагачує й коригує (нерідко підсвідомо) власне уявлення про модель педагогічної діяльності й через відображення професійних дій і вчинків, поведінки викладачів у перебігу дидактико-педагогічної взаємодії з ними: стиль педагогічного спілкування викладача, манери його професійної поведінки, прояв особистісних і професійних якостей тощо.

Слід відзначити позитивну роль активної педагогічної практики у формуванні адекватного «образу професійного Я» майбутнього педагога. Після проходження педагогічної практики студент стає іншим: зазнає змін його внутрішня позиція, трансформується система особистісних цінностей і професійно-педагогічних настанов, збагачується когнітивний зміст «образу-Я», розширюється життєвий і професійний досвід. Хоча процес становлення особистості педагога цим не завершується, потребує ще багато часу й зусиль, але не помічати змін, що відбулися, означає нехтувати внутрішніми умовами й закономірностями розвитку студента як особистості, що робить подальший процес формування його як майбутнього фахівця неефективним. Особливого значення також набувають взаємини в системі «викладач – студент». Під час них розгортається вчинок самопізнання, формується й коригується «Я-концепція» майбутнього педагога. Проте ці взаємини можуть бути як конструктивно-розвивальними, так і стати детонатором внутрішнього особистісного конфлікту студента (життєва криза, високий рівень тривожності, зміна професійного вибору тощо).

Ті зміни, які відбуваються в системі ціннісних орієнтацій, спрямованості особистості, «Я-концепції» студентів протягом навчання їх у педагогічному навчальному закладі, для більшості із них є більш значущими, ніж просто рівень їхньої професійної поінформованості, методичної підготовленості чи широти загального кругозору. Через це в педагогічній освіті єдино прийнятним може бути лише суб'єкт-суб'єктний підхід, який означає, що процес соціалізації особистості майбутнього вчителя (її формальний і неформальний аспекти) має відбуватися насамперед під час розвивальної взаємодії в системі «студент – викладач» [2]. Ідентифікація студента з викладачем допомагає йому набутти професійної ідентичності: зміцнити професійно-педагогічну спрямованість скоригувати «образ-Я», підвищити професійну самооцінку, інтеріоризувати професійно-рольові цінності й узгодити їх зі структурою власного «Я». Особливо важливе значення мають взаємини студента з викладачами для формування гуманістичних орієнтацій і способів поведінки майбутнього вчителя, зокрема альтруїстичних почуттів і ставлень особистості, почуття власної гідності й прийняття самоцінності іншої людини, педагогічного оптимізму і співчуття.

Водночас можливість ідентифікації студента з викладачем слід розглядати у зв'язку із системою «взаємних оцінних ставлень», які складаються між ними. Своєрідним «каталізатором» цього процесу є авторитетність викладача, його високий ступінь значущості (референтності) як особистості, так і носія професійно-педагогічних цінностей.

Головним завданням процесу підготовки майбутнього вчителя з погляду на його особистісне зростання має бути забезпечення організаційних умов для створення сприятливого соціально-психологічного клімату в педагогічному навчальному закладі, за якого студенти й викладачі залучаються в єдиний процес спільної навчально-педагогічної діяльності на основі принципів демократизації міжособистісних взаємин, творчої активності й професійно-особистісного самоствердження [5].

Розвиток професійної ідентичності студентів може здійснюватися під час навчально-виховного процесу шляхом активного засвоєння провідних професійних позицій у контексті особистісного зростання. Доцільним є також використання активних методів і прийомів навчання, спрямованих на оптимізацію процесу підготовки майбутніх фахівців через активізацію самопізнання, їхнього професійного самовизначення, усвідомлення реальності життєвих планів тощо. Найбільш ефективними методами навчання є, на нашу думку, активні методи групової діяльності, а саме – соціально-психологічний тренінг. Доцільність активних методів полягає в тому, що вони, даючи можливість включитись у ситуації професійної діяльності, сприяють розвитку провідних компонентів професійної ідентичності, а також спонукають до залучення мисленнєвих процесів для аналізу прототипу професійної діяльності, проектування образу професійного майбутнього, удосконалюють інтерактивну й перцептивну сторони спілкування, сприяють осмисленню власної професійної позиції, формуванню адекватного Я-образу та подоланню кризових тенденцій у розвитку ідентичності.

Формування професійно-педагогічної ідентичності може відбуватись у двох формах: тренінгу та практико-орієнтованого курсу навчання. Тренінг професійної ідентичності можна розглядати як активний засіб особистісно-позиційного навчання.

Висновки. Цілеспрямована система формувальних заходів, спрямованих на розвиток особистісної рефлексії студентів педагогічних спеціальностей, упровадження практико-орієнтованого курсу навчання, використання різних форм психологічного тренінгу для позитивного розвитку й зміцнення Я-концепції майбутніх учителів сприяє осмисленню власної професійної позиції, формуванню професійної ідентичності майбутніх педагогів.

1. Березина Т. С. Становление профессиональной идентичности педагога / Т. С. Березина // Педагогическое образование и наука. – 2008. – № 7. – С. 24–27.
2. Жигинас Н. Этапы формирования профессиональной идентичности педагога / Н. Жигинас // Высшее образование в России. – 2007. – № 8. – С. 121–122.
3. Ложкін Г. Професійна ідентичність в контексті маргінальної поведінки суб'єкта / Г. Ложкін, Н. Волянчук // Соціальна психологія. – 2008. – № 3. – С. 123–130.
4. Лукіяничук А. М. Модель розвитку професійної ідентичності майбутніх педагогів / А. М. Лукіяничук // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць К-ПНУ ім. Івана

Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка.– К., 2010. – Вип. 7. – С. 370–380.

5. Павлюк М. М. Розвиток професійної ідентичності педагога як чинник попередження дезадаптації школярів / М. М. Павлюк // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка.– К., 2009. – Т. XI, ч. 6. – С. 318–327.
6. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека / Ю. П. Поваренков. – М. : Изд-во УРАО, 2002. – 160 с.
7. Родыгина У. С. Психологические особенности профессиональной идентичности студентов / У. С. Родыгина // Психологическая наука и образование. – 2007. – № 4. – С. 39–48.

УДК 159.923

Ігор Попович

РОЛЬ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОЧІКУВАНЬ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ ТА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті висвітлено результати дослідження соціально-психологічних очікувань у професійному становленні та розвитку особистості. Підкреслено значення й показано роль соціально-психологічних очікувань як одного з найважливіших та маловивчених психологічних феноменів, вплив якого позначається на всіх етапах професійного становлення та розвитку особистості.

Ключові слова: соціально-психологічні очікування, професійне становлення, професійний розвиток, аморфна оптація, оптація, професійна підготовка, професійна адаптація, первинна професіоналізація, вторинна професіоналізація, професійна майстерність.

The article submitted the results of the research of social and psychological expectation in the professional becoming and person's development. The meaning of social and psychological expectation was accented and the role was showed as one of the most important and insufficiently explored psychological phenomenon, which influence is denoted on all stages of professional becoming and person's development.

Keywords: social and psychological expectation, professional becoming, professional development, amorphous option, option, professional training, professional adaptation, primary professionalization, secondary professionalization, professional skill.

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими чи практичними завданнями. Упродовж останніх десятиріч наша держава розвивається в умовах постійного реформування, що охопило всі сфери суспільного життя: політику, економіку, культуру, ідеологію, освіту й науку. Якісно нова соціально-психологічна ситуація, що склалась у професійній підготовці молодих спеціалістів, зумовлена складністю та суперечністю перебігу процесів політичного, економічного, суспільного й духовного життя. Для розв'язання актуальних проблем сьогодення, які ставить перед вузами, середніми спеціальними закладами освіти та професійно-технічними училищами держава, першочерговості набуває питання розвитку національної освіти, спроможної забезпечити Україну високоосвіченими, інтелігентними, соціально зрілими й творчо спрямованими фахівцями, компетентними спеціалістами середньої ланки та кваліфікованими робітниками. Нашій державі потрібні не просто дипломовані фахівці, їй потрібні